

ÁCS PÁL: HŐSÖK ÉS HŐSÉNEKEK.

A magyar hősköltészet Zrínyi előtt. HUN-REN
Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Bp. 2024.

Pluhár Enikő

Debreceni Egyetem

Ács Pál *Hősök és hősénekek* című monográfiája históriás énekek elemzésével foglalkozik. A megelőző szakirodalom többsége némileg lenézte ezt a műfajt, évszázados hagyomány vonta kétségbe esztétikai értéküket, mert ezek az énekek nem feleltek meg a saját korukban elfogadott, majd a későbbi irodalmi ízlésnek. Verselésük és szerkezetük egyszerű, kezdetleges, ezért sokan irodalomnak sem tekintették. Az utóbbi időszakban azonban egyre több olyan tanulmány és monográfia született a témában, amelyek különböző szempontokat figyelembe véve értékes versanyagként foglalkoznak a XVI. század irodalmának ezen regiszterével.

Ács Pál műve hat esettanulmányt tartalmaz, amelyek közül öt szól históriás énekekről, egy pedig egy epiko-lírai karakterű vallásos énekről, a *Szent László-énekről*. Az első és az utolsó fejezet a műfajra és a vizsgálódás módszereire vonatkozó elméleti kérdéseket mutatja be. Az ezekben felmerülő szempontok kötik össze az esettanulmányokat, teszik a monográfiát egységes egészzé.

A históriás ének fogalma nehezen meghatározható, sokat alakult az irodalomtörténet-írás során. Ács Pál nem fejt ki részletesen a műfaj definiálásának történetét, de ismerteti a históriás énekek megközelítésében felmerülő legfontosabb szempontokat. A XVI. századi históriás énekek kutatásának kiindulópontja Toldy Ferenc a magyar irodalom történetét áttekinthető monográfiája.¹ Ács Pál a műfajfogalom fejlődése szempontjából hivatkozik Pap Balázs *Históriák és énekek* című könyvére,² valamint előzményként említi a Seláf Levente által vezetett, a formai jegyek vizsgálatára fókuszáló kutatási projektet, melynek keretében 2023-ban megjelent *A históriás ének: poétikai és filológiai kérdések* című online kötet.³

A históriás énekek csoportosítási lehetőségeivel kapcsolatban Ács utal Pirnát Antal, Vadai István és Pap Balázs felosztásaira. (42–43.) Pirnát Antal a fikció szempontjából tett különbséget a szövegek között, szembeállítva egymással a *res gesta*, „lőtt dolgok” leírását tartalmazó históriát, valamint

¹ *Toldy Ferenc: A magyar költészet története az ősidőktől Kisfaludy Sándorig.* (Második, javított kiadás egy kötetben.) Pest. 1867.

² *Pap Balázs: Históriák és énekek.* Pécs. 2014.

³ *A históriás ének: poétikai és filológiai kérdések.* Szerk. Seláf Levente. Bp. 2023. f-book.com/book/2023/A-historias-enek-kerdesek, letöltés 2025. dec. 04.

a fabulát, melyben *res ficta*, „költött dolog” jelenik meg.⁴ Vadai István a *res gesta* és a *res ficta* fogalmát egy skála két végpontjaként értelmezte, amelyen a valósághoz közelebb helyezkednek el a bibliai tárgyú, távolabb a regényes históriák, a történeti tárgyú énekek pedig az előző kettő között állnak. A műfaj – ahogyan ezt Ács Pál is hangsúlyozza (275.) – a fikcionalitás felé mozog, ezért ezt a skálát Vadai fejlődési sornak nevezte. Hozzátette, hogy a szerzők nem tettek ilyen különbséget, mert az alkotói módszer ugyanaz volt: idegen nyelvű forrást fordítottak magyar nyelvre. Hangsúlyozta az eltérést a forrás fordítása és az események elbeszélése között, ezért Tinódi más módszerrel keletkezett, a jelenkori történésekről beszámoló énekeit nem tartotta beilleszthetőnek ebbe a sorba.⁵ Vadai István és Pirnát Antal megállapításaiból kiindulva Pap Balázs a közvetlen szerzői fikciót vizsgálta. Fogalmi rendszerében a XVI. századi epikus szövegek abban az esetben *históriák*, ha a fordító vagy másoló nem tett hozzá a saját képzeletéből származó információkat, és *énekek* akkor, ha „a történetet is szerzője eszelte ki”.⁶ A *Répertoire de la poésie hongroise ancienne* (RPHA) online adatbázis ezzel szemben a világi elbeszélő históriákon belül helyezi el a fiktív és a nem fiktív históriákat, tehát a szövegekben található fikciót vagy annak mértékét nem tekinti a históriás énekek definitív jegyének.

Ács leírja, hogy a hősepika jellemzőit, „az epikus hős feltalálását”, „a hősiesség korát”, valamint „a hősiesség éthoszt” tartja fontosnak a históriás énekek meghatározása során. Ezért nem számít tehát a sok ragrím vagy a bárdolatlan stílus, hiszen nem a formai jegyek adják a hősepika kritériumait. A szerző a műfaj több aspektusát figyelembe véve a műfaj egészére vonatkozó leírást kíván adni. Az eddigi szakirodalomnál pontosabban határozza meg a tárgyalt szövegcsoportot, melynek megnevezésére a „hősi témájú históriás éneket” (20.) tartja a megfelelő kifejezésnek.

Ács említi, hogy eltérő vélemények vannak a históriás énekek orális gyökereinek kérdéséről. Úgy gondolja, van átmenet a szóbeli és az írásbeli alkotói módszerek között, a két, látszólag egymással szemben álló irányt összeegyeztető felfogáshoz csatlakozik. A XVI. századi históriás énekek írásbeli, művelt szerzői az oralitásból „merítették anyagot”, de műveik már nem a szóbeli kultúrához tartoztak. A históriás énekek képezik tehát a szóbeliségből az írásbeliségbe való átlépést, a köztes lépcsőfokot a számunkra ismeretlen énekanyag, a „hegedősök” énekei, valamint a jól felépített és megszerkesztett eposz között. Hermann Zoltán a középkori kommunikatív műfajokról alkotott jaussi fogalmi rendszerbe beilleszthetőnek tartja azt, hogy Ács az eposzi hagyomány előzményének „valamiféle politizáló és

⁴ Pirnát Antal: Fabula és história. ItK. 88. (1984) 137–149.

⁵ Vadai István: 1554: Megjelenik Tinódi Sebestyén Cronicája. In: Magyar irodalomtörténet. Szerk. Horváth Iván et al. Bp. 2022. f-book.com/mi, letöltés 2025. dec. 04.

⁶ Pap B.: Históriák és énekek i. m. 51–58.

ideologikus hősének-, krónika-, vallási kultuszszöveg-hagyományt⁷ tekint, kiemelve a performatív jelleget, az előadói módszert, valamint a befogadói formát. Ács Pál egy közösségi médiumként meghatározott, irodalom előtti költészet darabjairól beszél, amelyek a professzionális énekmondás alkotói módszerének termékei. A szerzők ismerték az orális kultúrát, és az énekek célja még mindig az előadhatóság volt, azonban tudatosan, írásban komponált műveket hoztak létre, amelyeket nyomtatásban terjesztettek. Forrásaikból a szövegek átültetése, „kreatív adaptáció” (48.) eredményeként hozták létre a másodlagos oralitás darabjait.

A monográfia fejezetei olyan hősöket tárgyalnak, akikről „hosszabb 15–16. századi magyar epikus hősénekek szólnak”. (20.) Árpád vezér, Szent László, Bánk bán, Toldi Miklós, Kinizsi Pál és Szondi György alakja köré épül az esettanulmányokat tartalmazó hat fejezet. Ennek a felépítésnek a mintája Jacques Le Goff *Középkori hősök és csodák* című kultúrtörténeti műve (2005.),⁸ melyben szintén egy-egy hős áll a fejezetek középpontjában. A hat éneket Ács Pál is több oldalról közelíti meg, kutatásaiban ugyanis megjelenik az emlékeztörténet, a kultusztörténet, az irodalomtörténet, illetve az úgynevezett „képzelettörténet” vizsgálata is.⁹ A szerző leírja válogatásának kritériumait, és jelzi, hogy kiegészíthető lenne a sor még több XV–XVI. századi történetmondó költeménnyel. A hat alak a teljesség igénye nélkül alkotja a legismertebb magyar hősök sorát. (22.)

Az egyes esettanulmányok alapját a hős és a hőskultusz, illetve az abból kibontakozó irodalmi mű összekapcsolása adja. A fejezetcímeket végigolvasva is egy-egy hőstípus megnevezését láthatjuk. *A honfoglalók* című, *Pannóniai éneket* elemző első esettanulmány annyiban tér el ettől a koncepciótól, hogy élén egy hőcsoport szerepel, melynek tagja az énekekben megjelenő hét vezér, valamint a közülük kiemelt, a honfoglalás vezetőjeként számon tartott Árpád.

Abban a tekintetben a monográfiában nem egyedülálló a *Pannóniai énekről* szóló elemzés, hogy vannak más fejezetek, amelyekben szintén nem csak egyetlen hős képezi a vizsgáldás tárgyát. Például Valkai András *Bánk bán*-historiájával kapcsolatban a címszereplő mellett Gertrudist is meg kell említeni, akinek a pilisi apátságban emeltek síremléket, a kenyérmezei diadalról szóló történetek esetén pedig Kinizsi Pál mellett Báthori István erdélyi vajda is fontos szereplő. Ács Pál meggyőzően érvel amellet, hogy a szövegek Báthori István erdélyi vajda fogadalmi ajándékával és kápolnájával összefüggésben keletkeztek. Ebben a két fejezetben Ács Pál a művészettörténet tárgykörébe tartozó emlékeket is bevon a vizsgáldásba,

⁷ *Hermann Zoltán*: Hősök és hősénekek. Buksz 36. (2024) 2. sz. 139–144.

⁸ *Jacques Le Goff*: Középkori hősök és csodák. Ford. Lőrinszky Ildikó. Bp. 2012.

⁹ A „multidiszciplináris látásmódra” Tóth Tünde is felhívja a figyelmet recenziójában. *Tóth Tünde*: Ács Pál: Hősök és hősénekek: A magyar hősköltészet Zrínyi előtt. In: Doromb: Közköltészeti tanulmányok 12. Szerk. Csörsz Rumen István. Bp. 2025. 607–612. www.reciti.hu/2024/8831, letöltés 2025. dec. 13.

amelyek Bánk bán és Kinizsi mellé emelnek egy-egy velük ellentétes viszonyban álló hőst.

Szent László nem mint cselekvő hős határozza meg a róla szóló fejezetet, nincs szó a Szent László-kultusz mozgalmas legendáiról. A *Szent László-ének* a már említett epiko-lírai karakterű vallásos ének. Több érv hozható fel a történelmi énekek közé sorolása mellett, hiszen egy hősnak állít emléket, kiemeli néhány fontosnak tartott tettet, és emlékezetének megőrzését tűzi ki céljául. Vannak azonban olyan jellemzői is, amelyek eltérnek a történelmi énekektől. Annál erőteljesebb a líraisága, kevésbé hangsúlyos benne a történetmesélés, fontosabb a hős dicsőítése és magasztalása. Ács Pál ezt az egykori váradi székesegyház látványelemeire vonatkozó utalások alapján azzal magyarázza, hogy az ének egyházi funkciót látott el, zárandokének volt. A *Szent László-ének* Ács Pál szerint „lelki értelemben vett hőstörténet”. (119.)

Ács Pál Bánk bánnal, majd Szondi Györggyel kapcsolatban fejt ki azt a megítélését, hogy az énekek szerzői az eposzok felé mozdultak el azzal, hogy hőst, ráadásul magyar hőst állítottak történetük középpontjába. (127–128.) Toldi Miklós és Kinizsi Pál herculesi hősök, az „erős ember” típusába tartoznak. Toldi a halállal folytatott, félelem nélküli küzdelemben válik herculesi hőssé, Kinizsi Pál pedig a törökök ellen küzdő, rettenthetetlen katona, aki a fogai között tartott török hullával járt győzelmi táncot, Bonfini elbeszélésében veszi fel a görög hős jellemzőit. Amennyiben dominánsabb Ács fejezetében a hős tetteinek, jellemének elemzése, párhuzamba hozható eposzi hősökkel, akkor az ének is könnyebben kezelhető az eposzok szintjén. Ebből következik, hogy a jellemteremtés teszi az eposzok szintjén elemezhetővé az énekeket.

A szövegek keletkezésének történelmi kontextusát és földrajzi aspektusait megfigyelve Ács Pál kiemeli, hogy a szerzők az értéktelennek tartott jelennel szembeállított múltból emeltek ki példákat a kortársak számára. A monográfiában tárgyalt énekek közül egyedül a Szent Lászlóról szóló íródott Mátyás uralkodása alatt, 1470 körül. A monográfia további öt fejezetének énekei a XVI. században keletkeztek. 1526 után különösen fontossá vált az egységes ország eszményképe, melyre mint elveszett értékre tekintettek vissza a Habsburg-párt és a Szapolyai-párt vetélkedése során. A vizsgált történelmi énekek szinte kivétel nélkül kapcsolódnak Erdélyhez valamilyen módon. A XVI. századi, aranykorba való visszavágyódás kontextusában értelmezhetőek az idealizált, rendíthetetlen és erős hősök, akik bátran szembenéznek a fenyegetésekkel, legyen szó a török veszélyről vagy a Habsburg elnyomásról.

Ahogy Ács már az első fejezetben kitér rá, az epikus mű által feldolgozott esemény önmagában a történelem alakulását tekintve nem feltétlenül jelentős. (27–28.) Az eposzokhoz hasonlóan a történelmi énekekben elbeszélte eseményeket, valamint azok hőseit sem a következmények, hanem a kultusz, illetve annak részeként az epikus mű tette naggyá. A kultusz

alakulását tárgyalja Ács Pál a fejezetekben, arra azonban nem tér ki, hogy vajon mitől függött annak kialakulása és fennmaradása, milyen feltételek teljesültek ezeknél a ma ismert történeteknél, amelyek az elfeledetteknel esetleg hiányoztak.

Az esettanulmányokat összeköti a művészettörténeti szempont erőteljes bevonása a vizsgálódásokba. Minden fejezetben megjelennek emlékhelyek, tárgyi emlékek, illetve a helyhez való kapcsolódás. Több esetben válik ezek vizsgálata az elemzés szerves részévé. A *Pannóniai énekről* szóló fejezetben Ács Pál a hely, a Dés elnevezéséből következtet az ének keltekezési helyére és idejére, a kenyérmezei ütközetről szóló énekekről pedig bebizonyítja, hogy inspirációik a kenyérmezei emlékkápolna és a loretoi fogadalmi ajándék, egy történethez tartozó, különböző helyen található emlékhelyek lehettek.

A kultuszok és az emlékezhelyek szoros kapcsolata mutatkozik meg az illusztrációkban is. A szövegekhez kapcsolható tárgyak, helyszínek képi ábrázolása megjelenik a könyvben. Amennyiben ez nem lehetséges, analógiák, hasonló funkciójú tárgyak, fényképek, alaprajzok egészítik ki a szöveget, teszik könnyebben elképzelhetővé, érthetővé a leírtakat. A borító szintén jól ábrázolja az irodalmi szövegek erős művészettörténeti kötődésének a monográfiában történő hangsúlyozását. Kinizsi nagyvázsonyi tumbájának fedlapja szimbolizálja a nagy hősök már csak töredékesen megmaradt alakját, a síremlék pedig a rájuk való emlékeztést.

Ács Pál fejezeteiben hangsúlyosan jelenik meg az énekek recepciótörténetének vizsgálata a kortárs reflexióktól egészen a XIX. századig. A bevezetésben azt olvashatjuk, hogy a történetek nagy részének a szüzséje, valamint a „rejtettebb narratív sémák”, (41.) a formulák is ismerősen hangzottak a befogadók számára, így a „ráismerés” lehetett a meghatározó élményük. Ehhez a megállapításhoz ugyan hiányzik a történeti alátámasztás, viszont valójában nincsenek adataink, információink arról, hogy ténylegesen kik hallgatták az énekeket, illetve miről voltak ismereteik. Erősebbek voltak a helyi kultuszok az egyetemeseknél, ezért távolabbi vidékekhez kötődő, hasonló történetelemeket aligha ismertek az egyszerű emberek. Ugyanakkor azt láthatjuk, hogy a váradi kötődésű *Szent László-ének* országos elterjedtségét dunántúli kódexek bizonyítják, a *Toldi népszerűségéről* pedig nótajelzések mellett a címadás tesz tanúbizonyságot. Ács Pál utal krónikákra, legendákra és mesékre, amelyek továbbadták a történetek szüzséjét, emellett értesülhettek a kor aktuális eseményéről, Ali basa hadjárataról is.

Ács Pál a XIX. századot, azon belül pedig kiemelten Arany Jánost választotta referenciális pontnak. Már a bevezetésben Arany *Zrínyi és Tasso* című tanulmányában kifejtett szemléletére reflektál, majd a *Naiv eposzunk* című esszé, illetve *A magyar nemzeti versidomról* című tanulmány alapján, Arany állításaiból kiindulva tér vissza a históriás énekek meghatározására és megítélésére. Igazat ad Arany lenéző értékítéletének, hiszen a históriás

énekek a XVI. századi irodalomesztétika mércéinek sem feleltek meg. Mindemellett az Arany által mutatott példa követésére biztat, mert Arany is foglalkozott általa költészet előtti költészetnek tartott szövegekkel, mégis a műfaji és esztétikai kritériumok számonkérése helyett a művekben rejlő érték felfedezésére helyezte a hangsúlyt. Ács konklúziója szerint az oly sokszor lenézett históriás énekek irodalmi értéke abban rejlik, hogy elmozdulást jelentenek a fikciós irodalmi tárgy felé. Ezáltal pedig Zrínyi eposzának előzményét is jelentik.